

Кушакова-Костицька Н. В.,
професор кафедри філософії
права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ЧИ СУБ'ЄКТИВНА ФОРМАЛЬНІСТЬ?

Розкрито особливості застосування певної методології та окремих методів (загальнонаукових, спеціальних і філософських) у наукових дослідженнях. Проаналізовано практичну необхідність тих чи інших методологічних стандартів і вимог щодо написання наукових робіт та їх теоретичне значення у контексті розвитку юридичної науки.

Ключові слова: методологія, метод, дисертаційне дослідження, наукове дослідження, наукове пізнання.

Раскрыты особенности использования определенной методологии и отдельных методов (общенаучных, специальных и философских) в научных исследованиях. Проанализирована практическая необходимость тех или иных методологических стандартов и требований, используемых при написании научных работ, их теоретическое значение в контексте развития юридической науки.

Ключевые слова: методология, метод, диссертационное исследование, научное исследование, научное познание.

The article is devoted to the actual problem of jurisprudence – use of the definite methodology in general and the certain methods in particular (general scientific, special and philosophical) in the scientific research. The practical necessity of the various methodological standards and demands used in the writing scientific works and its theoretical sense in context of the legal science development are analyzed.

Keywords: methodology, method, dissertation research, scientific research, scientific perception.

Існує жарт, що хто не вміє нічого, займається методологією. Сьогодні в умовах розвитку високих технологій це сприймається вже не тільки і не стільки як жарт. Очевидно, що розвиток сучасних технологій не потребує методології науки в тому “чистому вигляді”, як це було за радянські часи і як це спадково перебралось в сучасну, вже українську науку, зокрема, юридичну.

Багато дослідників як в Україні, так і за її межами продовжують активно займатися питаннями методології науки і окремих її галузей. Зазвичай йдеться про представників країн СНД – у минулому прихильників марксистсько-ленінської філософії (яка була покладена в основу наукової методології за часів СРСР), а зараз спеціалістів, які перекваліфікувались на історію філософії, філософію права, політологію, релігієзнавство, соціологію тощо.

Требі зазначити, що ряд вітчизняних вчених провели дійсно цікавий, ґрунтовний історичний аналіз розвитку методології сучасної юридичної науки і наукових досліджень взагалі: Л. В. Петрова, М. В. Костицький, Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабинович, С. Д. Гусарев, І. І. Котлюк, О. Д. Крупчан, М. С. Кельман, А. В. Іщенко, А. Я. Баскаков, В. А. Журавель, В. Л. Чуйко, І. А. Маркіна, О. М. Гетьман, В. І. Поклад, І. С. Кривцова та ін. Серед них хочеться зазначити академіка М. В. Костицького, який видав за останні роки ряд публікацій, присвячених проблемам методології юридичної науки. Так, в одній із своїх статей [1, с. 8] Костицький М. В., посиляючись на Б. Рассела та Л. Мельникова, прямо, і на мою думку, правильно, ставить запитання: а чи потрібна сучасній науці методологія взагалі? І тут же в найкращих традиціях радянського правознавства і філософії елегантно уходить від прямої відповіді: “відповідь діалектична”, - вказує він, - “1) “так”, 2) “ні”, 3) “так – ні” одночасно”. Тобто читач сам для себе може вибрати правильний варіант відповіді, залежно від своєї наукової позиції або її відсутності як такої. В результаті залишається незрозумілим, який відповіді надає перевагу сам автор, але така відверта постановка проблеми вже видається досить сміливою порівняно з іншими.

На тему методології юридичної науки захищена нещодавно (2013 р.) докторська дисертація Кельмана М. С. “Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку”, аналіз якої теж не дає чіткої відповіді на питання: чи є методологія об’єктивною необхідністю під час правових досліджень, чи це застаріла формальність, започаткована в радянські часи для надання наукоподібності певним напрацюванням у галузі гуманітарних дисциплін?

На мою думку, сьогодні варто переглянути підхід до методології правових досліджень у зв’язку із наступним. Коли дисертант готує дисертацію і автореферат до неї, обов’язковим елементом цих текстів є перерахування методів, застосованих ним у своїй роботі. Методологічний підхід дисертантів у своїх монографічних дослідженнях стандартний і всім відомий, а саме: по закінченні своєї роботи правознавець вимушений іноді вигадувати, а іноді перераховувати фактично застосовані методи, але *postfactum*. Тобто спочатку автор пише роботу, а потім, виходячи із її змісту, формально перераховує ті методи, які йому відповідають. Найчастіше це історичний, порівняльний, діалектичний, аналітичний, системний, інтегративний методи тощо. Від автора вимагається виділяти загальнонаукові, спеціально наукові, філософські методи. Але головне, що на проведення досліджень і написання роботи наявність або відсутність у автора певного методологічного інструментарію ніяк не впливає, перерахування використаних методів є лише прикрою формальністю, що фактично не пов’язана із процесом виконання

наукової роботи. Отже, зазначення певних методів, які автор начебто використав у своєму монографічному дослідженні, стає, так би мовити, “фігурою речі”, необхідною для дотримання вимог щодо оформлення такого типу наукових робіт. Логічно поставити питання: а чи є сьогодні у такій вимозі сенс або якийсь раціональне зерно? Видається, що такий підхід і “застосування” методів є лише рудиментом, скажімо, матеріалістичної діалектики як необхідного методу наукового пізнання в будь-якому дослідженні в минулі часи.

На підтвердження цієї думки проаналізуємо дві відомі праці з методології наукового дослідження Я.Кохана [2] та С.Фареніка [3] на предмет можливості їхнього практичного використання при підготовці наукових робіт, зокрема, в галузі правознавства. Вибір цих авторів зумовлено не тільки типовістю їх трактатів на цю тему в сучасному наукознавстві, але й тим, що їх беруть сьогодні за основу при складанні програм для аспірантів (див., наприклад, “Методологічні принципи написання дисертації” [2]).

І. Методологія наукового дослідження за Я. О. Коханом

У своїх книзі “Українські аналітики й наукова коректність” кандидат філософських наук Я.Кохан (відділ логіки та методології науки Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ) [3] розмірковує про окремий вид раціональності - наукову раціональність, яка особисто в мене і викликає застереження, коли йдеться про методологічні стандарти і вимоги щодо сучасних наукових робіт. Завданням автора є дослідження мислительної практики учених, і він виходить з гіпотези про можливість розглядати мислительні процеси окремо від будь-яких інших.

Найзагальніший поділ аспектів мислення: його *структура* та *зміст*. За Я. Коханом раціональні характеристики суть властивості структури мислення, а не його змісту. Мислительний процес – це завжди зміна якогось змісту (*перетворення інформації*), що є, на думку автора, тривіальним положенням.

Він виділяє одиницю мислення, структурні характеристики якої визначає і називає такі елементи *мислительними актами*. Розглядаються вони як процедури одноразового звернення до деякої проблеми. Для дотримання такої одноразовості необхідно 1) щоб вони були неперервні у часі; 2) мали змістовну зв'язність. Послідовність міркувань, втілених в одному мислительному акті, розглядається як одне міркування.

Для вивчення мислительних процесів принциповим є питання, наскільки зовнішні прояви психічних процесів адекватно представляють ті процеси? Фіксовані із зовні прояви мислительних процесів – мовлення і писані тексти – цілком можливо розглядати в якості прояснень внутрішньо психічних мислительних послідовностей. Фактично можна *ототожнювати* мислительні акти з тією *мовною формою*, в якій вони були озвучені вченим.

Учений має право на помилки – достатньо висмикнути ряд цитат, щоб отримати викривлену картину, в тому числі в плані раціональності. З формальної точки зору це означає, що вважати спробою розв'язання деякої проблеми можна будь-яку послідовність, в тому числі

модифікацію будь-якої послідовності, здійснену шляхом вилучення чи додання окремих мислительних актів.

У цьому контексті цікавою є гіпотеза Я. Кохана про *параноїдальність*, яка притаманна тою чи іншою мірою будь-якому індивіду, тобто для кожного індивіду існують області, де він просто не здатний мислити раціонально в силу якихось особливостей свого психологічного онтогенезу.

Для дослідження автора не цікаві окремі судження як носії раціоналістичних характеристик. Найменшою одиницею дослідження вибраний тільки один психічний акт, який виявляє собою зв'язне міркування. Для "вимірювання" раціональності автор дотримується чисто логічного способу аналізу міркувань, не вдаючись до ототожнення логічних частин міркувань з психологічними поняттями на зразок "мислительних актів" та ін.

Найзагальніша частина мислення за Я. Коханом – це телеологічність. Щодо мислення це означає його найзагальнішу структуру, яку можна не уточнювати, достатньо відзначити, що вона містить дві відмінні компоненти – *мотивацію та дію*.

Автор вважає структуру мислительних дій даністю і розрізняє внутрішню та зовнішню мотивацію. Зовнішня мотивація пов'язується із причинами, що знаходяться поза межами психіки і організму, а внутрішня мотивація локалізується в ній самій. Для дослідження мислення взагалі важливо враховувати присутність у психічному акті обох видів мотивації. Якщо обмежитися науковим мисленням, розгляд зовнішньої мотивації тільки стане на заваді. Такий висновок диктуватиме методологія, яка вимагає шукати перш за все внутрішні закони розвитку науки як системи ідей. Коли обмежити розгляд питань структури мислення областю внутрішньої мотивації, допускається ідеалізація, за якою мислення розглядається як явище, структуроване винятково внутрішньо.

Суттєво в даному випадку розглядати мотивацію та дію в межах всякого психічного процесу як породжувані незалежним чином. Можна за такого підходу припустити, що мотивація породжується однією інстанцією, а дія – іншою, у випадку мислительних процесів, коли тип дії – когнітивний, а з ним і його породжувальна інстанція фіксовані, це означає можливість варіювання типу мотивації. Важлива тільки сама наявність когнітивної породжувальної інстанції та існування бодай однієї некогнітивної породжувальної інстанції. Якщо така гіпотеза вірна, то окремий мислительний акт є (локально) *раціональним* тоді і тільки тоді, коли його *мотивація є когнітивною*. Відповідно, окремий мислительний акт є (локально) *іраціональним* тоді і тільки тоді, коли його *мотивація є некогнітивною*.

Саму когнітивну мотивацію Я.Кохан описує не інакше як систему, яка структурує мислення (чи сама структурується) згідно з логічними законами. Некогнітивні мотивації мають ґрунтуватися на якихось позалогічних системотворчих принципах. При цьому питання, чи структурує мотивація мислительну дію за певним принципом чи тільки сама структурується за ним, а дія доповнює вже структуровану мотиваційну матрицю, не принципове. Слідування логічним порядком

гарантує відсутність логічних помилок, тоді як порушення цього порядку такі помилки породжує самим своїм фактом.

Автор надає такі типи спотворення логіки мислення:

1) відхилення від істинного трактування сентенційних зв'язок і канторів;

2) помилки у правилах виводу;

3) наявність неусвідомлених припущень, що суперечать припущенням явно висловленим;

4) сприйняття локальних переконань і упереджень;

5) сприйняття похідних понять і припущень як базових; ігнорування відповідних рекурсій; логічні крути в поясненнях і означеннях; безплідні псевдоозначення, які реально не використовуються, а потрібна інформація добувається способом 3);

6) підміна понять і, отже, проблем;

7) підміна логічних послідовностей психологічними, сприйняття ентимем як повних виводів (див. також п. 2).

Автор підкреслює, що мислення здорових людей, не кажучи вже про учених, завжди зв'язане, тому всі акти такого мислення мають однозначну раціональну характеристикацію. Раціональна характеристика всякого мислительного процесу може бути представлена у вигляді послідовності локальних раціоналістичних характеристик. Отже, потрібно встановити, за яких умов з раціональної послідовності в якості функції можна отримати раціональний варіант, тобто однозначну характеристику більш високого порядку.

Для вирішення цієї проблеми автор відмічає основні властивості мислення: *послідовність, серійність, саморефлексивність, дедуктивна нефіксованість, фінальність*. "Опрямлення фіналізації мислительної діяльності ученого – це його наукові тексти", - робить дійсно логічний висновок Я. Кохан. Отже їх необхідно розглядати як уточнення думки, в якості опрямлень поглядів ученого. В тій мірі, в якій автор тексту усвідомлює його логічну структуру, текст є фінальною версією поглядів автора на досліджувану проблему. Наявність фіналізації свідчить про завершеність ряду і мотиваційну ідентичність його вихідних та прикінцевих міркувань, вона ж свідчить про керування всіх вузлових моментів єдиною мотивацією; наявність же єдиної мотивації означає незмінність структури мислення в моменти формування фіналізації розв'язання. Як узагальнення автор формулює такі теореми:

1) окремий мислительний ряд є (інваріантно) *раціональним* тоді і тільки тоді, коли його *вихідна мотивація співпадає з фінальною і є когнітивною*; відповідно

2) окремий мислительний ряд є (інваріантно) *ірраціональним* тоді і тільки тоді, коли його *вихідна мотивація співпадає з фінальною і є некогнітивною*.

Описана таким чином концепція раціональності є спрощеною, для її уточнення і розвитку потрібно було б врахувати те, що мислення за структурними особливостями слід ділити на *понятійне та образне; мислення учених є понятійним, - стверджує Я. Кохан*. Найбільш загальним і систематичним в цьому плані він вважає підхід Льва Веккера. Основні проблеми інтегрованого опису психічних процесів за

Веккером лежать у двох площинах: опису психічної ієрархії та виявлення функціонування в термінах психологічної тріади (мотивація, дія, воля).

II. Методологія наукового дослідження за С. А. Фареніком.

Один з основних постулатів, викладених кандидатом філософських наук, доктором наук з державного управління С. Фареніком у його книзі "Логіка і методологія наукового дослідження" [4] полягає в тому, що побудова гносеологічної реконструкції соціального об'єкта має кілька етапів, а саме:

Перший етап – отримання інформації як шляхом логічної обробки текстів, так і шляхом проведення конкретних емпіричних досліджень згідно з правилами і принципами соціології.

Тексти щодо об'єкта дослідження аналізуються згідно вимогам *герменевтики* (тлумачення текстів). Під *текстом* у широкому значенні розуміють будь-яку інформацію. Завдання герменевтики – виділити з інформації, яку отримав попередній дослідник про той чи інший об'єкт об'єктивний компонент. З масиву отриманої інформації потім слід відібрати лише ту, яка підтверджує першу, ще не зовсім повну структуру знань про об'єкт, логічну реконструкцію об'єкту з перспективою її подальшого удосконалення на основі свідомого застосування положень теорії пізнання.

Другий етап полягає у переведенні отриманої інформації на рівень фактів, зокрема, соціальних. До соціального факту можна віднести інформацію, що має такі ознаки:

- вона при певній кількості звертань до об'єкта, суб'єкта повинна бути адекватною;
- при зверненні об'єкта через рівні проміжки часу вона повинна повторюватися;
- інформація має характеристику незмінності при зверненні до об'єкта кількох суб'єктів за однаковими правилами;
- умови та характер взаємодії суб'єктів з об'єктом є ідентичними за суттю.

Отже, *факт* – це перевірена інформація, яка характеризується тотожністю результатів при зверненні до одного і того ж об'єкта як одного, так і кількох суб'єктів за умови використання ними однакових правил звернення.

При розгляді фактів найбільш популярні дві позиції – *фактуалізм* (коли визнаються фактами лише явища матеріального світу, а теорія розглядається лише як своєрідний додаток до цих фактів) і *теоретизм* (коли факти, створені однією теорією, за своїм походженням не "вписуються" в іншу). *Науковий факт* завжди має певні складові: *лінгвістичну, перцептивну, матеріально-практичну*.

Інформація, яка отримується в результаті опрацювання текстових джерел та соціологічних досліджень може набувати статусу *фактів*, які у подальшому при певних спеціальних операціях, у свою чергу, набувають статусу *понять*.

Важливим є те, що самі факти, які не піддавалися впливу певних організованих і послідовних операцій, *не є тим матеріалом*, на підставі якого можна робити правильні висновки щодо досліджуваного об'єкта.

У теорії пізнання розглядають два основних шляхи отримання інформації для наступного переведення її на рівень факту:

1) через дослідження суб'єктом об'єкта.

2) Звернення до результатів раніше проведених досліджень або до герменевтичних джерел, що містять існуючі теорії щодо об'єкта дослідження.

Коли кількість фактів досягне певної величини у дослідника з'являється формальна можливість їх систематизувати для подальшого пізнання об'єкта. В основі таких міркувань (щодо наявного масиву фактів) може лежати інтуїція. Способом формування системи знань про досліджуваний об'єкт є створення асоціативного ряду. Можливість передбачити на рівні асоціативного ряду те, що необхідно для дослідника, дає тільки *досвід*. Усвідомлення невідповідності отриманих фактів первісно поставленому завданню має наслідком появу проблеми. Варіантом вирішення проблеми може бути гіпотеза, принципом перевірки істинності якої є верифікація та фальсифікація.

Наступний етап процесу дослідження – побудова функціонування об'єкта. Та теорія, яка матиме кращі результати верифікації з точки зору достовірності пізнання сутності об'єкта, набуває статус *закону, принципу чи теорії*. “*Наука* в свою чергу являє собою єдність теорії та практики”, - наполягає С. Фаренік. Ядром науки є “чисте знання”, але вона не зводиться до нього, і є творчою діяльністю з отримання нового знання і одночасно результат цієї діяльності; це сукупність знань, які згуртовані в цілісну систему на основі певних принципів, і процес їх відтворення.

Видається, що розмірковування авторів про процес наукових досліджень, їхню методологію є такими, що не використовуються і не можуть бути використані при написанні наукових праць сучасними вченими у зв'язку з їхньою очевидністю з одного боку, і повною відірваністю від практики написання наукових праць – з іншого.

Таким чином, проаналізувавши питання необхідності або формальності у застосуванні певних методів дослідження при написанні дисертаційних та інших наукових праць, можна зазначити наступне. Звичайно, кожен автор має право досліджувати методологічні проблеми, наприклад, юридичної науки, загальні або спеціальні наукові методи пізнання в теоретичному сенсі, вказувати або не вказувати ці методи при написанні своїх робіт. Але змушувати науковців, зокрема, правознавців, у ХХІ столітті, при наявності такої кількості інформаційних джерел і легкого доступу до них, вигадувати і вказувати методи дослідження після його завершення в практичному сенсі видається недоречним, щоб не сказати абсурдним.

Тим більше, що аналіз праць стародавніх вчених (всіх часів і народів), таких, як Аль Біруні, Авіценна, Лао Цзи, Платон, Аристотель, Цицерон і т.д., або більш сучасних виданих вчених, наприклад, філософів права (Трубецького С.Н., Чичерина Б.Н., Кістяківського Б. А., Радбруха Г., Ципеллуса Р. та ін.) показує, що ніхто з них у своїх творах не виділяв ні загальнонаукових, ні спеціальних, ні будь-яких інших методів для посвідчення їхньої науковості і взагалі не писав про “методологію” у

* ця думка особливо вражає своєю “новизною”

вищезазначеному сенсі. Що стосується таких робіт, як “Юридична методологія” Р. Циппеліуса [7] та інших досліджень на цю тему, то в них йдеться про різні підходи до розуміння права та правозастосування*, а не про набір стандартних методів, що повинні перераховуватись за офіційними вимогами ДАК, або про необхідність нині присвячувати методології параграф у першій главі дисертації. До речі, таких вимог до наукових праць немає в інших країнах Європи (не рахуючи, звичайно, колишніх радянських республік), немає їх і в США, Канаді тощо. Отже, залишається сподіватись, що і в нас знайдуться вчені-реформатори, які відповідним чином трансформують умови приналежності до сучасного наукового співтовариства, і акцент робитиметься не на формальні вимоги, які не мають ані практичного, ані теоретичного сенсу, а на зміст і новизну наукової роботи в умовах “процвітання” плагіату - особливо завдяки розвитку технологій, що дозволяють швидко знайти і скопіювати будь-яку інформацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки / М. В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3–11.
2. Методологічні принципи написання дисертації [Електроний ресурс] : прогр. для аспірантів / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – Режим доступу : <http://philology.kiev.ua/student/2013/prog/kov.pdf>.
3. Кохан Я. Українські аналітики й наукова коректність / Я. Кохан. – К. : Смолоскип, 2001. – 199 с.
4. Фаренік С. А. Логіка і методологія наукового дослідження / С. А. Фаренік. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 338 с.
5. Радбрух Г. Філософія права / Г. Радбрух : [пер. з нім.]. – К. : Тандем, 2006. – 316 с.
6. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус : [пер. з нім.]. – К. : Тандем, 2000. – 299 с.
7. Циппеліус Р. Методологія права / Р. Циппеліус : [пер. з нім.]. – К. : Реферат, 2004. – 173 с.
8. Чичерин Б. Н. Філософія права / Б. Н. Чичерин. – СПб. : Наука, 1998. – 655 с.
9. Трубецкой С. Н. Сочинения / С. Н. Трубецкой. – М. : Мысль, 1994. – 816 с.
10. Кистьяковский Б. А. Філософія и социология права / Б. А. Кистьяковский. – СПб. : Изд-во РХГИ, 1998. – 799 с.
11. Філософія права : [пер. з англ.] / за ред. Д. Фейнберга, Д. Коулмена. – К. : Основи, 2007. – 1254 с.

---

* Так, у післямові автор вказує, що він хоче акцентувати увагу на доцільності недогматичного підходу до правозастосування, зокрема, закликає не абсолютувати раціональний підхід до правозастосування [7; с. 163].

12. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : [моногр.] / М. С. Кельман. – Тернопіль : Терно-граф, 2011. – 491 с.
13. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич : [пер. с сербохорват.]. – М. : Прогресс, 1981. – 304 с.
14. Проблемы методологии и методики правоведения / [Керимов Д. А., Самощенко И. С., Васильев А. М. и др.]. – М. : Мысль, 1974. – 205 с.
15. Сырых В. М. Метод правовой науки (основные элементы, структура) / В. М. Сырых. – М. : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
16. Методологічні проблеми правової науки : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 13-14 груд. 2002 р.). – Х. : Право, 2003. – 427 с.